

KULCSÁR KRISZTINA

II. JÓZSEF JELLEMZÉSEI AZ ERDÉLYI HIVATALNOKOKRÓL 1773-BÓL

*„Az Erdélyben hivatalnokoskodó guberniumi és kincstartósági tanácsosok,
továbbá a főispánok, és a királybírók titkos listája,
amennyire kiismerhettem őket”*

A hivatalok történetét, személyzetüket és a hivatalnokok pályafutását vizsgáló kutatók általában jegyzőkönyvekre, hivatali kinevezésekre, feljegyzésekre és ún. Status personalis-okra vannak utalva. Ezek alapján, illetőleg az elszórta található iratokból állítható össze egy-egy tisztviselő hivatali életrajza és deríthető ki különböző megbízatásai. E források révén azonban nehezen rajzolható meg az egyes hivatalviselő karaktere, képességei és ismeretei. A II. József által 1780. december 20-án kötelező érvénnyel bevezetett minősítési ívekből a XVIII. századi tisztviselőrétegről számos objektív, valamint a tisztviselők egyéniségéről, munkavégzéséről szóló információhoz juthatunk.¹ Ennek ellenére ritkaságnak számít, ha olyan dokumentum áll rendelkezésre, amelyik egy adott időpontból részletes és egységes véleményezést nyújt egy ország vagy tartomány vezető tisztségviselőiről, alkalmaságukról, sőt személyiségükről. Ilyen különleges helyzettel szembesülünk egy 1773. évi titkos lista kapcsán, amelyet maga II. József, a német-római császár és trónörökös állított össze személyes tapasztalata alapján. Tanulmányomban ezen összeállítás segítségével mutatom be az Erdélyi Nagyfejedelemség vezető hivatalnokait, II. József róluk alkotott véleményét és vizsgálom, milyen következménye lett a társuralkodó-trónörökös Bécsben benyújtott minősítésének. Ezzel a tanulmánnyal és a mellékletben közölt listával szeretném köszönteni Gecsényi Lajost, aki a XVI–XVII. századi központi hatóságok tisztviselőinek életútját, társadalmi helyzetét vizsgálja, és aki bécsi levéltári delegátusként 1991–1992 folyamán tanú-

---

1 A különböző minősítő ívekre (*Conduite-Liste*) lásd: *Hajdu Lajos*: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Bp., 1983. 11. p., és különöscen: 81–114. p. A korábbi előzményekre: *Fallenbüchl Zoltán*: Mária Terézia magyar hivatalnokai. Bp., 1989. (Történeti Statisztikai Füzetek 10.) 30–31. p.

ja és segítője volt első bécsi kutatásomnak, amikor a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hofreisen fond egyik dobozából először kezembe került ez a lista.²

II. József 1773-ban indult útnak, hogy megismerje az 1765 óta nagyfejedelemség rangjára emelt Erdélyt, az ott uralkodó állapotokat, az alattvalókat és a hivatalnokokat. Az utazók kilenc kocsija 1773. május 20-án haladt át az erdélyi határon. Megkezdődött a csaknem két és fél hónapos erdélyi látogatás. Ennek során II. József arra törekedett, hogy mindent személyesen tekintsen és vizsgáljon meg, a helyszínen szerezzen tapasztalatot a lakosok életkörülményeiről, az állapotokról, az ügyek intézéséről, és természetesen az állami alkalmazásban levő tisztviselőkről.

Törekvése nem új keletű. II. József mind társ-, mind egyeduralkodóként különösen nagy súlyt fektetett a személyi tényezőkre. Olyan hivatalnokokat és munkatársakat kívánt, akikre rábízhatja az ügyek intézését, akik odaadóan, jól és szorgalmasan hajtják végre a parancsokat, és az alájuk rendelt területeket lelkiismeretesen igazgatják. Ezen elveit már igen korán, társuralkodása előtt, illetőleg annak kezdetén megfogalmazta emlékirataiban.³ Minisztereiben, hivatalnokaiban feltétlenül bízni akart, kiválasztásuknál számára nem a születés, a rang, hanem a rátermettség volt a döntő szempont. Emiatt szükségesnek tartotta, hogy személyesen megismerje, sőt, munka közben megfigyelje őket, megbizonyosodjon képességeikről vagy éppen alkalmatlanságukról. 1773-ban az utazási előkészületekhez az is hozzátartozott, hogy előre elkészített feljegyzéseket nyújtottak át neki az egyes közigazgatási egység előjáróról, esetenként rövid jellemzést csatolva a nevek mellé, hogy a társuralkodó az utazás közben visszanyúlhasson ezekre a „segédeszközökre”.⁴

---

2 Lelőhely: Österreichisches Staatsarchiv, Wien, (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Habsburg-Lothringisches Familienarchiv, Hofreisen (a továbbiakban: Hofreisen), 8. fol. 1037r–1041v. Itt szeretnék köszönetet mondani témavezető tanárnőmnek, H. Balázs Éva prof. emeritusnak támogatásáért és a szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért.

3 „*Denkschrift des Kaisers Joseph über den Zustand der Österreichischen Monarchie.*” In: Maria Theresia und Joseph II. Ihre Correspondenz sammt Briefen Joseph's an seinen Bruder Leopold. Hrg.: Arneth, Alfred Ritter von. 3. köt. Wien, 1868. 335–361. p. és *Beales, Derek: Joseph II's „Rêveries*”. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 33. (1980) 155–160. p. Magyarul megjelent: Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: Poór János. Bp., 2000. 137–142. p. Tartalmi mondandójukra lásd *Balázs Éva, H.: A felvilágosult abszolútizmus Habsburg variánsa*. In: Magyarország története, 1686–1790. Főszerk.: Ember Győző–Heckenast Gusztáv. Bp., 1989. 829–929. p., itt 891–895. p. és *Beales, Derek: Joseph II. 1. köt. In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*. Cambridge, 1987. 97–109. p.

4 Pl. Hofreisen 3. fol. 344r–350r.; Hofreisen 7. fol. 71. *Angestellte Generals...*; uo. Hofreisen 8. fol. 1256–1263. Bruckenthal Sámuel előterjesztése (Bécs, 1773. április 28.) és erdélyi tisztviselők listái. Hasonló „személyzeti listákkal” találkozunk I. Ferencnél is. *Hartmann, Eleonore: Die Hofreisen Kaiser Franz I. 1815–1835*. Phil. Diss. Wien, 1968. 22. p.

A császár keresztül-kasul beutazta a nagyfejedelemséget — lehetőség szerint személyesen találkozott a magyar vármegyék főispánjaival, a székely és a szász székek királybíráival. A császár a hivatalokat, az ügymenetet, a tisztviselők munkavégzését nem csak másodkézből, vagy mások elmondásából ismerte meg, hanem maga is lelkesen részt vett a különféle testületek ülésein.⁵ A Gubernium tanácskozásán az ügymenetről tájékozódott, a megtárgyalt és elővezetett tárgyakról latin nyelvű kivonatot kapott, sőt saját feljegyzéseket is készített.⁶ Az erdélyi kincstartóság (*Thesaurarius*) ülésére 1773. július 5-én, a szokásos hétfői tanácskozási napon toppant be váratlanul, majd délelőtt 10-től déli 1 óráig ott tartózkodott, jegyzetelt és megfigyelt.⁷ Ezen üléseken, de Erdélyben egyébként is számos alkalommal szembesült azzal, hogy az egyes nemzetek (és egyidejűleg vallások) képviselői a hivatali rendszeren belül is harcot folytattak egymással, és igyekeztek saját embereiket elhelyezni az igazgatásban. A helyzetet az erdélyiek szerint rontott az ún. *Proportio Geometrica*, a hivatali ügyvitelt megnehezítő vallási paritás elve, amely arányosítást írt elő a hivatalokban.⁸ Az 1691-től bevezetett rendszer alapján ugyanis azonos számban kellett a Guberniumban és az erdélyi királyi tábla ülnökei között az ország bevett vallásainak: katolikusnak, reformátusnak, evangélikusnak és unitárius vallásúnak helyet kapnia. Ezt a rendelkezést módosította az ún. *Alvincziana Resolutio*, amely szerint „az üresedésben lévő tisztségek megfelelő evangélikus és unitárius személyek hiányában úgy töltendő be, hogy katolikusok és reformátusok között egyenlőség legyen”.⁹ II. József, aki bármiféle „kivételezés” ellensége volt, ami által alkalmatlan, tehetségtelen személyek jutottak érdemtelenül jelentős posztra, azon a véleményen volt, „hogy ezt az előírt egyenlőséget teljesen meg kellene szüntetni, és a jövőben a hivatalokat mindig a legméltóbbaknak kell odaítélni, tekintet nélkül az országban bevett vallásokra”.¹⁰ A császár e rendszer legnagyobb hátrányát a kötött számok biztonságában látta. Mi-

5 Hofreiscen 7. fol. 83r. Nagyszecben, 1773. május 29. (itt tiszteletüket tették a hivatalnokok); uo. fol. 257r–v. Nagyszecben, 1773. július 10.

6 Hofreiscen 7. fol. 232r., 233r–235v. Nagyszecben, 1773. július 6.

7 Hofreiscen 7. fol. 224r., 230r–231r. Nagyszecben, 1773. július 5. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Österreichisches Kameralc, Fasc. 32. rote Nr. 1816. Subd. 3. 1773. VII. Nr. 324. fol. 69r–v. Bethlen Miklós levele. Nagyszecben, 1773. július 7. Az ülésen megtárgyalt pontokat lásd Magyar Országos Levéltár (= MOL), Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak, Erdélyi Kincstári Levéltár, Thesaurarius, Protocolla sessionalia. (F 197) Hauptbuch 1773. 1773. július 5. és József feljegyzésében: Hofreiscen 7. fol. 230r–231r.

8 Hofreiscen 7. fol. 185r. Dcs, 1773. június 24. Beszélgetés Telcki Károllyal.

9 *Trócsányi Zsolt*: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690–1740. Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 8.) 203., 227., 229. p.

10 Hofreiscen 8. fol. 623v.

vel a katolikus vallásúak kevesen voltak, ők biztosítottak láthatták, hogy a paritás elve miatt álláshoz jutnak, ezért nem kell küzdeniük és munkájukat is elhanyagolhatták. A protestánsok ellenben, akik jóval nagyobb létszámban éltek Erdélyben, emiatt esélytelennek érezhették magukat az álláshoz-jutásnál. Az egyedüli megoldást esetleg a konvertálásban/katoli- zációban látták volna.¹¹

Bárkivel is elegedett szóba II. József, azokat kifaggatta a magas posztot betöltő személyekről, alkalmasságukról, vagyis figyelembe vette mások, „az egész ország”, „mindkét fél” (ti. a katolikusok és a protestánsok) véleményét. Ezeket azonban nem minden kritika nélkül hasznosította, inkább saját személyes tapasztalatát helyezte előtérbe. A császár nem csak a spontán találkozások, hanem a hivatalos audienciák alatt is mélyítette benyomásait. A kihallgatásokon a tisztviselők saját érdekeiket védelmezve egymást feketítették be előtte, és hogy bizalmát megnyerjék, mindenről tudósították. II. József így próbálta megismerni az embereket, és a munkatársak egymásról alkotott véleménye is fontos volt számára: ugyanakkor nem pozitív jellemvonás sem a hivatalnokok, sem a császár részéről, aki így próbálta kipuhatolni nézeteiket. Zejk András, Hunyad megyei kísérője például így tájékoztatta a vezető erdélyi politikusok megítéléséről. „Bethlen [Miklós] gyenge, O'Donell sajnálták. [Joseph] Auersperget és Izdenzy [Józsefet] igen gyűlölik, Bruckenthal [Sámuel] nagyon túlterhelt”.¹² Teleki Károly, Belső-Szolnok főispánja másként nyilatkozott, és az emberekről inkább pozitív véleményt mondott: „[Joseph] Auersperg nem olyan rossz, Hadik [András] a legjobb, Nemes [János] tehetséges, érdekember, s nem becsületes, Bánffy báró is jó.”¹³

József saját benyomásai, az utazás közben az országglakókkal, valamint a vezető hivatalnokokkal folytatott beszélgetések alapján alakította ki véleményét az alkalmazottakról — e tapasztalataiból született meg listája. Ebben II. József a várme- gyék főispánjai, a székely székek vezetői, a szászok királybírái mellett sorra vette a

---

11 Az Államtanács tagjai tiltakoztak a császár javaslata, a *Proportio* eltörlése (és így a mélyreható változtatás) ellen. Az egyik államminiszter, Carl Friedrich Hatzfeld gróf a katolikus vallás fenntartása szempontjából vizsgálta a kérdést. A hivatalnokok kinevezésénél ugyanis az udvarnak — elvileg — az erdélyiek által jelölt személyek közül kellett választania. Ha tehát nem kellene egyenlő arányban jelölni és alkalmazni katolikusokat és reformátusokat, úgy félőnek tartotta, hogy a katolikusok a protestánsok túlsúlya miatt még csak a jelöltek közé sem kerül- nének be. Ezért a kevés számú katolikusnak semmi esélye nem lenne, sőt elveszthetnék remé- nyüket, hogy valaha is hivatalhoz jutnak. Hofreisen 8. fol. 625r–v.

12 Hofreisen 7. fol. 54v. Livádia, 1773. május 22. Karl O'Donell, 1768–1771 között erdélyi főhadparancsnok és a Gubernium elnöke. Joseph Maria Auersperg 1771 és 1774 között guber- nátor. Izdenzy József 1771–1776 között az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa.

13 Hofreisen 7. fol. 185r. Dés, 1773. június 24. Beszélgetés Teleki Károllyal. Hadik András (1711–1790), erdélyi főhadparancsnok és a Gubernium elnöke 1764 és 1768 között.

gubernium és a kincstartóság tisztviselőit. Egy-egy esetben alacsonyabb beosztású tisztviselőket (jegyzőket, titkárokat) is megnevezett, és kiemelendő, hogy ezen „kivételezetteket” dicsérte, így Michael Froniust és két kísérőjét is, Michael Conrad von Heidendorft,¹⁴ valamint a Torda vármegyei nótáriust, Jósa Györgyöt.¹⁵ A listán összesen 57 személy szerepel — József Szászvárosszék királybírájával és Kraszna vármegye vezetőjével nem találkozott, őket nem említette. Fogaras vidéke előljárói tiszte üresedésben volt, Bruckenthal Sámuel, a tartományi kancellár pedig Bécsben tartózkodott. A jellemzettek közül 28 szász, 28 magyar nemzetiségű volt, illetőleg a látogatás előtt három héttel érkezett meg Erdélybe Pius Manzador, egy olasz származású barbanita rendfőnök, aki a zeng-modrusi püspökség éléről került az erdélyi római katolikus püspöki székbe.¹⁶ (Kinevezése — magyarországi és más országokbeli szokásra hivatkozva — Mária Teréziának alkalmat adott arra, hogy megszüntesse a katolikus püspök azon kiváltságát, hogy a gubernátor távollétében ő elnököljön. Helyette a rangidős tanácsos látta el ezt a feladatot.¹⁷)

A császár először a Gubernium hivatalnokait mutatta be. Mária Terézia 1760-ban kiadott parancsa nyomán a tanácsnak 12 állandó tagja volt — közülük kilencen jelölés útján, míg hárman (a római katolikus püspök, a szász comes, és 1770 előtt a főhadparancsnok) állásuk révén kerül(het)tek a Guberniumba.¹⁸ A tanácsosokon kívül megemlítette a titkárokat, lajstromozókat is. Hasonlóan alaposan jellemezte a kincstartóság (*Thesaurarius*) és a bányaügyben foglalkoztatott tisztviselőket, valamint Erdély sokszínű közigazgatási egységeinek vezetőit.

II. József véleményét megdöbbenően hamar alakította ki. Szándéka szerint a tisztviselőket saját valójukban próbálta megismerni és bemutatni. „Kornis [Mihály] gróf olyan ember, akit mindkét fél és egész Erdély igazságos, és tetőtől talpig becsületes, dolgos, serény és értelmes embernek tart és becsül. Katolikus, tehetsé-

14 A medgyesi jegyző hivatalosan a császár mellé rendelt kísérő volt, aki naplójában is megemlékezett II. József látogatásáról: *Heidendorf, Michael Conrad von: Eine Selbstbiographie*. Közzeitette: Rudolf Theil. In: *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge 16. (1880) 426–498. p.

15 Hofreisen 7. fol. 164r. Szászrécgen, 1773. június 18; uo. fol. 137v. Zágón, 1773. június 10.

16 *Temesváry János: Manzador Pius*. In: *Magyar Könyvszemle Új f. 37.* (1930) 215–242. p. A továbbiakban: (*Temesváry, Manzador Pius.*) Kinevezése: MOL Erdélyi Kancelláriai Levéltár, Acta generalia B 2 (= B 2 Acta gen.) 1772/1387. Mária Terézia rendeletének másolata, 1772. november 14.

17 MOL B 2 Acta gen. 1772/1190. Mária Terézia *Handbillet*-je Bruckenthal Sámuelhez, 1772. szeptember 28.

18 *Ember Győző: Magyarország közigazgatása*. In: *Levéltári Közlemények* 54. (1983) 3–100. p., itt 72. p.

ges és nagyon becsületes.” „Bánffy Farkas [...] bizonyos, hogy ez az ember, ha akarja, Őfelségtek szolgálatában nagyon sok jót tud tenni, és igen jól használható. Azonban oly kevésbé őszinte, hogy minden szava ravasz, csavaros, és mondhatni egy igazi jezsuita, teljesen összefonódott Nemes [Jánossal], és következőképp a szász táborral, mint ahogy Bruckenthallal is titokban levelezést folytat”. „[Carl Friedrich] Eder a bányaügytől, jó ember, az egyetlen talán, akinek a földalatti [világról] — amelyről én nem tudok ítéletet mondani — több ismerete van, mint a föld felettiről [...]” Józsefre jellemző a következő rövid, találó és csipős karakterisztika is: „Georg Schell Segesvárszékből: Kővér férfi, aki úgy hiszem jól ért a joghoz, ám egyébként máshoz nem.”¹⁹ A császár megjegyzései csak ritkán dicsérőek és hízelgők, inkább kritikusak. A listában számos negatív jellemzéssel találkozunk: „Haller Pál gróf Fehér [vármegyében]: Olyan férfi, aki egyáltalán nem megfelelő egy ily hatalmas, az egész országot [ti. Erdélyt] áthálózó vármegye [irányítására], mindenki holdkörösnek tartja, röviden alkalmatlan a hivatalra, amelyet ellát [...]”²⁰ „Miske Imre báró Aranyos[székből]: Elaggott vénember, oly furcsa tulajdonságokkal, hogy inkább gyerekesnek és félbolondnak tartom. Hatalmas keresztrel a mellkasán jár fel-alá és mindenütt keresztet vet.”²¹ „Nemes János [guberniumi tanácsos], egyben országos főbiztos, a legjobb korban levő férfiú, akinek Erdély-szerte egyhangúan elismerik eszét, éleslátását, értelmét, tehetségét, valamint képességeit, de ugyanilyen egyértelműen minden oldal azt állapítja meg róla, hogy majdnem ilyen rossz indulatú, nem becsületes gondolkodásmódú, hamis és különösen érdekesember. Amennyire kiismerhettem, semmilyen vonatkozásban nem leltem nála őszinte indulatra. Minden megnyilatkozása többértelmű, csavaros volt [...]”²²

A vallási peritás nehézségei ellenére a császár mindössze három magyar nemzetiségűnél emelte ki a felekezeti hovatartozást, de ez nem csak a kisebbségben levő katolikusok esetében, hanem a reformátusoknál is megtalálható. Ez a kis szám azt is mutatja, hogy II. József számára valóban mellékesnek tűnt, hogy ki melyik felekezethez tartozik, számára nem ezáltal vált valaki megbízható tisztviselővé. II. József az ideális hivatalnokról alkotott elképzelésének egy másik jegyét figyelhetjük meg a tisztviselők életkorának említésekor. Tizenkét tisztviselőnél felemlgette

---

19 Hofreisen 8. fol. 1038r.; 1039r.; 1041r.

20 Uo. fol. 1039v.

21 Uo. fol. 1040v. Miske Imre vallási buzgalmára lásd *Rettegi György*: Emlékeztető méltó dolgozok, 1718–1784. Közzéteszi: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. 318–319. p. (a továbbiakban: *Rettegi*).

22 Hofreisen 8. fol. 1037v.

idős korát — legtöbbször magatehetetlen, néha még beszédre is képtelen öregember volt, másoknál viszont tehetséggel és kellő tapasztalattal párosult előrehaladott koruk. Öregnek nevezte a 60–80 éveseket (Teleki Lászlót, Stephan Hannenheimet, Hollaki Pált), a 90 éves Daniel Istvánnál külön kiemelte életkorát. Három férfit talált a „legjobb korban”, így a 41 éves Henter Ferencet, Kornis Mihályt 35 évével, és Nemes Jánost. Úgy tűnik, a „legjobb kor” és a „fiatal” között kevés, csupán néhány esztendő volt az eltérés. A látogatáskor mindössze 32 éves császár a fiatalok közé számította a vele egyidős Kemény Farkast, a 30 éves Wesselényi Farkast — sőt „kissé fiatal”-nak tartotta Teleki Ádámot 33 esztendőjével. A tisztviselők közül a legifjabb a 27 esztendős Bánffy György volt, akinél erre külön hangsúlyt is fektetett.

A jellemzésekben József fontosnak tartotta, hogy kiemelje a képességeket, tanulmányokat, sőt a nyelvtudást is. Dicsérte Bornemissza Jánost a *Thesaurarius*-ból, valamint Teleki Ádám²³ és Haller Antal tanulmányait (bár ez utóbbinál „nem sok nyoma maradt”), és feljegyezte Ignaz Beyschlag magyar- és latinnyelvtudását. Ők mind a négyen a későbbiekben is megmaradtak állami szolgálatban, és feljebb kerültek a ranglétrán. Beyschlag ugyan 1790-ben is a bányaügynél tanácsos, de Bornemissza főispánságot kapott, Haller Antal pedig a guberniumi tanácsosságit vitte.²⁴ A tehetséges Teleki Ádám is nagy szerephez jutott II. József egyeduralkodása idején.

Az erdélyi századok történetét bemutató szerzők gyakran hangsúlyozták, hogy II. Józsefet ottjártakor kísérői a szász nemzet ellen hangolták. Ha ellenben alaposan vizsgálat alá vetjük József jellemzéseit, nemzetiségi vagy vallási alapon álló diszkriminációt, elítélő véleményt nem figyelhetünk meg. A társuralkodó az általa vallott elvek alapján az egyes embereknél sokkal inkább az értelmet, a tudást és a hasznosságot vette figyelembe. Azt ellenben nagy hibának tartotta, ha valaki előítéllettel viseltetett másokkal szemben. Számára Haller Antal például a személyes találkozáskor „a régi előítéletek és nézetek foglyá”-nak tűnt,²⁵ bár a listába ez a jellemzés már nem került bele. Azt viszont számos hivatalnok szemére vetette, hogy túl fanatikus, előítéllettel viseltet a másik vallás, vagy a másik nemzet képviselőivel szemben. Különösen a református Teleki László („a reformátusoknak mondhatni ő

23 Rettegi György hasonló véleménnyel volt Teleki Ádámról: „Tanult, ifjú úriember”. *Rettegi*, 347. p.

24 Haller Antal (1777-től guberniumi tanácsos: *Rettegi*, 381. p.) 1781-ben maga kérte nyugdíjazását: Josph Wohlleben nagyszombeni medikus igazolásával tanúsította szemcinc romlását, és kérvényezte felmentését a rendes, állandó hivatalba járás alól. Végül 1500 forint évi nyugdíjjal küldték nyugalomba. MOL B 2 Acta gen. 1781/661; uo. 1781/1303; uo. 1781/1913.

25 Hofreisen 7. fol. 99v. Talmács, 1773. június 2.

a pápa”), a „vakbuzgó” katolikus Miske Imre, az evangélikus hitű Michael Huttern és Samuel Bausnern, valamint a katolikus Baló József jellemzésénél figyelhető meg.²⁶ Éppen II. Józsefnél nem beszélhetünk tehát vallási vagy nemzetiségi megkülönböztetésről, őnála, aki a legszigorúbban vette az előítélet-mentességet, és többször lefektetett elvei alapján hivatalnokainál mindössze a „hasznosságra”, alkalmasságukra ügyelt.

A látogatás alatt a társuralkodó többször is szembesülhetett ezekkel a régtől gyökerező nemzetiségi-vallási előítéletekkel. Lássuk például az egyik előítéletekkel terhelt véleményét az erdélyi vezető férfiakra. Stephan Lutsch von Luchsenstein (1707–1792) alezredes 1762-től az első román határhozrend parancsnoka volt, akit az Udvari Haditanács országismerete és 1762-ben elkészített nagyleptékké térképe (amely sokáig a legjobbnak számított) miatt 1773-ban II. József kísérői közé jelölte ki.²⁷ Luchsenstein ezredes — ahogy József megjegyezte — a szászokat részesítette előnyben, „mivel szász” volt.²⁸ Az ezredes szerint „egész Erdélyben nincs a vezetésre alkalmas férfi. Nemes gróf tehetséges, de szegény és nem éppen haszonlesés nélküli s nem tiszta kezű; Bánffy gróf még a legügyesebb, Kornistól sok jót remélni, de az összes többi nem értékes, Hutternet és Möringert kivéve.”²⁹ A két utóbbi szász esetében József saját tapasztalatai alapján Hutternnél elismerte tudását, de elfogultnak tartotta. „Michael Huttern, szász [...] Olyan ügyekben, amelyek nemzetére tartoznak, igen pártoskodónak és régi előítéletektől elfogultnak tartják [...]” Lambert Möringernek ugyan jószándékot és ismereteket tulajdonított, de betegsége miatt alkalmatlannak tűnt a további szolgálatra.³⁰

Az alkalmasság jó mérőeszköze lehetett az a kérdéssorozat, amelyet a császár állított össze, és amelyre értelmes, használható válaszokat és javaslatokat várt. A kérdésekből külön változat készült a guberniumi tanácsosok, illetőleg a főispánok,

---

26 Hofreisen 8. fol. 1037v; fol. 1040v; fol. 1038v és fol. 1039r.

27 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Akten 1772-77-I. 7. pont és vö. *Fodor Ferenc: A magyar térképírás*. 1. köt. Bp., 1952. 108–110. p. Életrajzát lásd: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 19. k. Leipzig, 1884. 707. p.

28 Schuller Bruckenthal Sámuel védelmében magyar nemcsak befolyását feltételezte a császárnál. Azt állította, hogy II. József azért volt elítélő véleménnyel Luchsenstein ezredesről, mert a Gyulai Ferencsel folytatott két órás beszélgetésén a magyar tábornok a szász katonatisztet Bruckenthal levelezőtársának, „híradójának” nevezte. Ez a feltételezés eléggé lebecsüli a fiatal József önállóságát és azt a képességét, hogy maga is véleményt tudott alkotni az alattvalókról. *Schuller, Georg Adolf: Samuel von Bruckenthal*. 1. köt. München, 1967. (Buchreihe der Südstdtischen Historischen Kommission 18–19.) 295. p.

29 Hofreisen 7. fol. 113v. Tohán, 1773. június 5.

30 Hofreisen 8. fol. 1038v., fol. 1038r.

és külön egy másik a Thesaurarius tagjai számára.³¹ Például: Milyen a kapcsolata a Thesaurariusnak és a Guberniumnak? Milyen az ügyvitel? Hogyan lehetne ezen javítani? Milyen állapotban van az igazságszolgáltatás, és hogyan lehetne jobbá tenni? A kérdések felölelték mindazon témákat, amelyeket azután József Bécsbe visszatérve az Államtanács elé tárt jelentésében, így a közigazgatási átszervezés-tervezeteket, az ügymenet javítását, sószállításokat és a jobbágyok terheinek könnyítését, a Szamos hajózhatóvá tételét, bányászati ügyeket, só- és fakitermeléseket, az erdőségek állapotát. József rákérdezett arra is, hogy kártalanították-e már a katonaságnak átengedett területek tulajdonosait. Rettegi György véleménye leslújtó volt a főtisztviselőkéről: szerinte a 15 pontos kérdőívet mindössze ketten: Teleki Károly, valamint Kendeffy Elek tudja majd megválaszolni, a többiek pedig mással csináltatják meg.³² József kérdéseire rendkívüli mennyiségű: közel 200 főlioni, német és latin nyelvű válasz érkezett.³³

A lista megszólításából és személyes hangvételéből nyilvánvaló: a társuralkodó édesanyja számára készítette a segédeszközt. Meglepő lehet, milyen együttműködés volt a szakirodalom által feszült kapcsolatúnak jellemzett anya–fia viszonyban. Az állam fontos kérdéseiben egyetértettek, az állam érdekének, jólétének szempontja közös volt: a hasznos szolgálatot nyújtókat támogatni, az alkalmatlankat elbocsátani kell. Ennek egyértelmű jeleként értelmezhetjük, hogy amikor II. József — az erdélyi utazás folytatásaként Galíciában tett látogatása végeztével — visszaérkezett Bécsbe, az 1774. évben jelentős változások történtek Erdélyben:

31 A guberniumi tanácsosokhoz és a főispánokhoz intézett: Hofreisen 8. fol. 1264r–1267r. *Puncta super quibus quilibet Tabularum Praeses, Supremus Comes, ac officialis Majestati Suae Caesareae plenam informationem, opinionemque Suam conscientiose scripto exponet.*; a Thesaurarius tagjaihoz: uo. fol. 1251r–1252v. *Puncta, worüber jeglicher der Herrn Thesaurariats Ráthe allerhöchst Sr. des Kaisers Maj. die vollständigen Auskünften nach seinen gewissenhaften Befund und die pflichtmässige Wohlmeynung schriftlich zu eröffnen haben wird.* Galíciára lásd Rumpel, *Helmut*: Die Reisen Kaiser Joseph II. nach Galizien. Phil. Diss. Erlangen, 1946. 46. p. és József rendelkezését: Hadtörténelmi Levéltár, Personalia. VII. 35. Hadik András iratai. 1773–VIII-14. II. József *Handbillet*-je Hadikhoz. Lemberg, 1773. augusztus 4. József a katonai parancsnokokhoz, brigádérosokhoz egy 14 pontból álló listát intézett. Hofreisen 8. fol. 1268r–1270r. *Puncta worüber das Generalcommando, die Brigadiers und Regiments Commandanten von den Gränitz Troupen dem pflichtgemässen Befund und Meynung allerhöchst Sr. des Röm. Kaisers Ma[y]estät]. schriftlich zu eröffnen haben.*

32 Rettegi, 304. p.

33 A helyi reagálások gazdag adattömege külön feldolgozást érdemelne — minthogy ez a vizsgálat a tanulmány kereteit szétfeszítené, ettől itt eltekintünk. A kérdések megválaszolását lásd Hofreisen 8. fol. 1301r–1492v. *Allerunterthänigste Beantwortung der von Ihro Maytt. dem Kaiser allergnädigst entworfenen Fragen.*

számos vezető tisztviselő, főispán, hivatalnok kicserélődött, vagy más helyre került.³⁴ A hivatali változások módja — az ügyiratok és a mutatókönyvek alapján — úgy véljük, ellentmond annak a törvényi szabályozásnak, miszerint a főtisztviselőket az uralkodó nem saját kénye-kedve szerint nevezte ki, hanem az országgyűlés jelöltjei közül választhatta és nevezhette ki.³⁵ Mivel ebben az időszakban nem tartottak országgyűlést, a jelölést feltehetően az érintett hatóságok végezték, a Gubernium összesítette és három jelölt nevét elküldte Bécsbe. A Kancellária javaslatvétele után az uralkodó döntött és kinevezte az új hivatalnokot.³⁶ A július 5-i királynői leirat ugyan nem hivatkozik rá, de feltételezhető II. József hatása az eseményekre. Az ő tapasztalatai, benyújtott jellemzései nyomán 1774-ben jelentős személycserék, elbocsátások és előreléptetések történtek, a helyi hatóságok beleszólása, illetőleg jelölése nélkül.³⁷

A legjelentősebb változás a gubernátor távozása volt. A szakirodalom 1773. április 8-tól leváltott gubernátornak tartja Joseph Maria Auersperg grófot.³⁸ Ennek ellentmondanak a források: a gróf ugyan Bécsben tartózkodott, 1774-ig mégis a legfőbb erdélyi polgári szerv vezetője maradt. A honfűsített, de a nagyfejedelem-ségben sokak által nem kedvelt, politikailag sikertelen grófot az uralkodónő elhelyezte Erdély éléről. Joseph Auersperg 1774. június 4-én írt levelében értesítette az erdélyi rendeket, hogy az uralkodónő szülőházaja, Krajna kormányzójává nevezte

---

34 Tegyük hozzá, hogy a személyi változások egyik oka volt az is, hogy Telcki Pál, Bánffy Ferenc, majd Miske Imre elhunytak 1773 folyamán, és megüresedett helyüket új hivatalviselőkkel kellett betölteni. Az 1773-ról kiadott *Status personalis* már üresedésben levőnek tünteti fel Doboka és Kraszna vármegyei főispáni székét, Aranyosszék, valamint Fogarasvidék előjárói helyét. MOL B 2 Acta gen. 1775/344.

35 *Trócsányi*: Habsburg-politika i. m. – passim; *Ember*: Magyarország közigazgatása i. m. 71. p.

36 Erre egyes példák: MOL B 2 (Acta gen.) 1774/396.; uo. 1780/82. Bruckenthal Sámuel levele az uralkodóhoz a gubernátor jelölésnél betöltött szerepéről, 1779. december 20.; MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Gubernium Transylvanicum Levéltára, Gubernium Transylvanicum (in politicis), Ügyiratok F 46 (= F 46 Ügyiratok). 1787/4160. Felterjesztés az uralkodóhoz, 1787. június 4., ahol a megüresedett guberniumi titkári helyre a Gubernium négy személyt javasolt, valamint közölte a szavazás eredményét.

37 A személyi változtatásokra lásd MOL F 46 Ügyiratok 1774/6092. Uralkodói parancslevél, 1774. július 5., az értesítések uo. július 22., és a kortárs értelmezésben: *Rettegi*, 331–332. p. Jelentős eredménynek könyvelte el Schuller könyvében, hogy Bruckenthalt nem váltották le, sőt, különböző új feladatokkal, Erdélyben elvégzendő biztos munkával bízták meg. Mi ezt másként látjuk. A báró feladatköré ugyan nem változott, de ismét (immáron szigorú) parancsot kapott az évközi csendes munkák elvégzésére, sőt, ez azzal is járt, hogy el kellett hagynia Bécsset és visszautaznia Erdélybe. *Schuller*: Samuel von Bruckenthal i. m. 1. köt. 317. p.

38 Vö. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai, 1526–1848. Bp., 1988. 106. p.

ki, ezért nem tölti be tovább a gubernátori tiszteket.³⁹ Helyére három évig nem került újabb kormányzó. A Bécsből visszaküldött Bruckenthal Sámuel viszont elnyerte a Gubernium elnöki posztját, majd tíz esztendőn keresztül, 1777-től 1787-ig ő viselte a gubernátori tiszteket.⁴⁰

Talán nem meglepő, hogy éppen azokat nyugalmazták, akiket a császár titkos listájában használhatatlannak, betegnek, öregnek, haladásellenesnek jellemzett. A tehetséges, becsületes, ígéretes erdélyiek (akár szász, akár magyar nemzetiségűek, akár katolikus, akár protestáns hitűek voltak) újabb megbízást kaptak.⁴¹ A leváltottnak (nyugalomba küldötteknek) „hűséges munkájuk elismeréseként” évi 1500 forint nyugdíjat utalt ki a királynő. Közöttük szerepelt az a Teleki László guberniumi tanácsos, akit József nemzeti előítéletekkel terheltnek, és minden újítás esküdt ellenségének jellemzett, vagyis megtestesítette mindazt, ami József szerint a megújulás ellenében volt. További tanácsosoktól is megváltak. A tehetségtelen Haller Gáborról „ambátor tábornok és a guberniumi tanácsosok egyike, [...] azt se tudtuk volna, hogy nehezíti a földkerekséget, ha nem Grassalkovics gróf lányát (egy csinos és helyre asszonyt) vette volna feleségül.”⁴² Helyettük (évi 2000 forintos díjazással) olyanok kerültek be az igazgatásba, akiket József személyesen ismert meg a látogatás folyamán. Ilyen volt Kendeffy Elek, aki Hunyad vármegye főispánjától vált meg és lett guberniumi tanácsos. „Úgy vélem, ez a férfi becsületes, félénk, de az igazságszolgáltatásban igen képzett” — II. József, feljegyzései tanúsága szerint, több órán keresztül folytathatott vele beszélgetést az 1763–1764 folyamán bevezetett új erdélyi bíraskodási rendszerről, az Állandó Tábláról (*Tabula continua*), amelyeket az igazságszolgáltatás korszerűsítése és a jog egységesítése céljából állítottak fel.⁴³ „Oly ember, aki sem küllemét, sem beszédét tekintve egyáltalán nem mutatkozik előnyös oldaláról, de ha kissé hosszabban beszél vele az ember az ügyekről, látható, hogy olyan, aki alapos és tisztességesen gondolkodik. Mintha csak túl jószágos lenne.”⁴⁴ A katolikus Teleki Károly Belső-Szolnok vármegye főispáni székét hagyta ott. Őt József a listájában kifejezetten

39 MOL F 46 Ügyiratok 1774/4721. Auersperg levele, 1774. június 4.

40 Kinevezése: MOL F 46 (Ügyiratok) 1774/6283. Uralkodói rendelet, 1774. július 6. Leváltására lásd: uo. 1787/4160. Uralkodói rendelet, 1787. március. 15.

41 Az erdélyi hivatalnokok részletes listái 1772-rc: MOL B 2 (Acta gen.) 1774/169; 1773-ra: uo. 1775/344; 1774-rc: uo. 1776/157; 1775-rc: uo. 1776/630.

42 Hofreiscn 8. fol. 1037v.; uo. fol. 1037r.

43 Vö. *Hajdu Lajos*: Az állandó táblák (Tabulac continuac) létrehozása Erdély megyéiben és a székely székeken, 1763/64. In: *Jogtörténeti Tanulmányok VI. Bp.*, 1986. 119–133., 130. p.

44 Hofreiscn 7. fol. 60r. Déva, 1773. május 23. Beszélgetés Kendeffy Elekkel; Hofreiscn 8. fol. 1040r. Rettégi György véleménye: „jól tanult, jámbor úricMBER volt.” *Rettegi*, 420. p.

dicsérte. Az ő tekintélye volt a legnagyobb Erdélyben, tisztességes gondolkodás-módú, tehetséges, és értelmes volt. A császár azt tartotta Teleki egyetlen hibájának, hogy túlságosan elszakadt a világtól és aggodalmaskodó volt, „egyébként oly ember, aki biztosan alkalmas mindenre, amire használni akarnánk”.⁴⁵

Több szász nemzetiségűt is elért a nyugdíjazás. A leirat kimondta, hogy az erdélyi kancellár és a szász comes személyéről később döntenek majd. (Zárójelben javítsunk ki egy tévhitet: Bruckenthal Sámuel a szakirodalom erdélyi kancellárnak tartja. Ez téves adat, a báró az Erdélyi Udvari Kancellária ügyintéző munkáját végezte, és mindössze tartományi kancellár (*Provincial Kanzler*) rangja volt. 1765 és 1791 között az uralkodó egyáltalán nem nevezett ki erdélyi kancellárt.). Samuel Bausnern, a szász comes helyett közel nyolc évig nem neveztek ki újabb grófit. A betegeskedő, köszvényben szenvedő Bausnernnek volt a legrosszabb a híre a szászok között, emellett pártoskodó és lusta is volt. A Luchsenstein alezredes által magasztalt Lambert Möringer guberniumi tanácsos sem kapott bizalmat a további évekre. II. József ugyan elismerte, hogy jószándékú és széleskörű ismeretei is vannak, de egészségi állapota miatt már nehezebbre esett a hivatalviselés. Helyére egy hasonlóan idős szász került be a guberniumi titkárok közül. Stephan Hannenheim ismereteinek és tapasztalatainak köszönhető kinevezését.⁴⁶ A tehetségesnek tartott guberniumi tanácsosok fizetését megemelték, így Bánffy Farkas és Michael Huttern (előítéletei ellenére) guberniumi tanácsosok javadalma évi 500 forinttal növekedett.

A ranglétrán feljebb kerültek helyére olyanokat nevezett ki a királynő, akiknek a becsületességében és tehetségében fia megbizonyosodott. Kendeffy Elek megüresedett posztjára Hunyadba Bornemissza János, a Thesaurarius tanácsosa lépett („fiatal, jó, tanult ember, és szorgalmas is, bár nem éles elméjű”⁴⁷).

A hatalmas Fehér megye éléről 800 forint nyugdíjjal „jubilálták” a holdkóros Haller Pált. A nehezen irányítható vármegyét kettéosztották. (A szakirodalom ugyan — pontos forrásmegjelölés nélkül — 1744-re teszi Alsó- és Felső-Fehér vármegye kettéválasztását.⁴⁸ Az Erdélyi Gubernium iratai alapján megállapítható, hogy elírásról lehet szó, mivel II. József utazása után, 1774-ben történt meg a szét-

---

45 Hofreisen 8. fol. 1039v.

46 Uo. fol. 1038v.; uo. fol. 1038r. Bausnern alkalmatlanságára és arra, hogy a szász gróf hasznosító, valamint alárendeltjeivel tisztességtelen volt, Auersperg gubernátor is felhívta a figyelmet. Hofreisen 8. fol. 629v–630r.

47 Uo. fol. 1039r.

48 *Thirring Gusztáv*: Magyarország népessége II. József korában. Bp., 1938. 14. p.

választás.⁴⁹⁾ Az egyik új főispánság élére Kemény Simon báró került, aki korábban Kraszna főispánja volt. Felső-Fehér vármegyében pedig ettől kezdve Haller Antal töltötte be a legmagasabb tisztséget, akivel II. József Küküllő vármegyei átutazásakor találkozott. Az adminisztrátori minőségben dolgozó férfit szorgalmasnak, „nem ügyetlennek”, de elvadultnak ismerte meg, és ellenére volt nemzeti elfogultsága.⁵⁰ A gróf — József nem egyértelműen pozitív véleménye ellenére — feltehetően annak köszönhette kinevezését, hogy a császár kérdőpontjaira használható javaslatokkal szolgált.⁵¹

Változások történtek olyan vármegyék és székek élén is, ahol József alkalmatlannak minősítette a vezetőt. A székelyeknél Udvarhelyszékben az elhunyt 90 éves főkirálybíró fiát, az addigi adminisztrátort, Daniel Istvánt erősítették meg. A „félbolond”, és 1774-ben elhunyt Miske Imre helyett Aranyosszékben Huszár Sándor, és a beteg, összetört Domokos Antal helyére Marosszék élére Halmágyi István pott kinevezést.⁵²

A tehetséges guberniumi titkárokat előbbre léptették. A tanácsossá avansált Hannenheim helyét Michael Bruckenthal foglalta el, akire már akkor felfigyeltek, amikor a gazdasági bizottságban ügyvivői (*actuarius*), majd titkári minőségben munkálkodott. Michael Ahlefeld fogalmazó lett, míg Andreas Rosenfeld tanácsjegyzői címet és feladatot kapott. A császár mindhármójukat következőképpen jellemezte: „fiatalok, akik szorgalmasak, tanultak és reménykeltők”.⁵³

Úgy tűnik, sikerült megválni mindazoktól, akik elbocsátását a trónörökös mindegyképpen („kitüntetéssel vagy leirattal”) szorgalmazta. A tehetségesnek, de érdekembernek jellemzett Nemes János még néhány évig bizalmat kapott, és posztján maradhatott. Rettegi szerint Bruckenthal gubernátori kinevezésekor szabadultak meg tőle — a császár döntése azonban arról is tanúskodik, hogy ő továbbra is

---

49 Az Erdélyi Gubernium ügyiratának és a Mike-féle mutató (MOL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak a Gubernium levéltári hivatalának iratai F 305. Mike-féle mutatók) adataiból egyértelműen kiderül, hogy az igen nagy kiterjedésű és szétagoltan elhelyezkedő megyét 1774-ben választották ketté. MOL F 46 (Ügyiratok) 1774/6092. Uralkodói parancslevél, 1774. július 5. Vö. a kortárs feljegyzésével: *Rettegi*, 332. p.

50 Hofreisen 8. fol. 1039v.

51 Uo. fol. 616v.

52 Továbbá Küküllő vármegyébe ifj. Telcki Sámuel, Kraszna-ba Haller Pétert, Dobokába Telcki Ádámot, Belső-Szolnokba Wass Ádámot nevezték ki. Kővár vidék főkapitánya Kemény Pál lett.

53 Hofreisen 8. fol. 1038r. Michael Bruckenthal — Bécs szemszögéből vizsgálva — beváltotta a hozzáfűzött reményeket — kcsőbb őt nevezték ki szász comesnak.

alkalmatlannak tartotta a főbiztost.⁵⁴ Az Erdélyi Udvari Kancellária előterjesztése szerint már 1777 júliusában keresték a megoldást, hogyan lehetne megszabadulni a kétes hírű érdekembertől.⁵⁵

Említsük meg részletesen azok pályafutását, akik a trónörökös-császár dicséretét és hasznosságuk következtében teljes bizalmát élvezték. Ők éveken keresztül magas tisztségeket töltöttek be, és később új megbízatást kaptak, olyat, amely ellátására voltaképpen már 1773-ban alkalmasnak tűntek. Kornis Mihály, katolikus vallású guberniumi tanácsos 1774 áprilisától (esküjét augusztus 31-én tette le⁵⁶) 4000 forint évi jövedelemmel (és egyéb juttatások mellett) a Bécsben székelő Erdélyi Udvari Kancellária első tanácsosa lett.⁵⁷ Hivatali karrierjének az vetett gátat, hogy ellentétbe került Bruckenthal Sámuellel. Rettegi szerint, hogy elmozdíthasák ez Erdélyi Udvari Kancelláriából, Bruckenthal a (Nemes János nyugdíjazása miatt megüresedett) országos főbiztosi posztot akarta neki felajánlani.⁵⁸ Kornis azonban „nem acceptálta, és azért jubiláltatott, melyen annyira confundáltatott, hogy a gutaütésben esett, s nehezen superálta”.⁵⁹

Érdekes módon a katolikus Kornis Mihály mellett mindazon két tanácsos jelentős szerephez jutott az elkövetkező évek igazgatásában, akik felekezetét a császár kiemelte listájában. A katolikus vallású Teleki Károly különböző erdélyi hivatalokban futott be nagy karriert. Guberniumi tanácsos, majd a gubernium mellett működő ún. tartományi kancellária vezetője (tartományi kancellár). 1782–1783 folyamán pedig ő irányította a kincstartóságot.⁶⁰ Meggyengült egészsége miatt később

---

54 *Rettegi*, 379. p. és MOL B 2 (Acta gen.) 1777/1221. Mária Terézia *Handbillet*-je Reischach grófhhoz, 1777. július 16.

55 MOL B 2 Acta gen. 1777/1280. Kancelláriai előterjesztés, 1777. július 30.

56 MOL Erdélyi Kancelláriai levéltár, Liber juramentorum ab anno 1742 usque anno 1801. (B 22) pag. 19. (A továbbiakban: B 22 /Liber juramentorum/).

57 Kincvezése: MOL F 46 (Ügyiratok) 1774/3097. Uralkodói parancslevél, 1774. április 7. Vö. még *Berlász Jenő*: Az erdélyi úrbérrendezés problémái (1770–1780). In: Századok 75. (1941) 236–277., 344–362. p. (A továbbiakban: *Berlász*: Az erdélyi úrbérrendezés) itt 264. p.

58 MOL B 2 Acta gen. 1777/1221. Mária Terézia *Handbillet*-je Reischach grófhhoz, 1777. július 16. Vö. *Rettegi*, 379. p.

59 Az idézet: *Rettegi*, 379. p. Vö. *Berlász*: Az erdélyi úrbérrendezés i. m. 358. p. és *Teutsch, Friedrich*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. 2. köt. Hermannstadt, 1907. 162–169. p. A források hallgatnak az ügy hátteréről. Az ügyiratokat 1795-ben kiemelték Cloos százsz comes részére, és nem kerültek vissza helyükre. A korabeli őrcjegy nem tünteti fel, hova helyezték el a feltehetően terhelő tartalmú iratokat. MOL B 2 (Acta gen.) 1774/433. és uo. 1775/476.

60 Valamennyi adat a következő *status personalis*-ok alapján: 1780-ra: MOL B 2 Acta gen. 1781/484.; 1781-rc: uo. 1782/995.; 1782-rc: uo. 1783/1476.; 1783-ra: uo. 1784/1570. Az 1790-rc vonatkozó adatokat a tisztviselők fizetési listáiból gyűjtöttem össze: uo. 1791/5532.

saját maga kérte nyugdíjazását,⁶¹ sőt, emiatt már kimaradt az erdélyi közigazgatás átszervezésénél szerephez jutó, számba jöhető hivatalnokok sorából is. A református Bánffy Farkas egyike lett József erdélyi „reformembereinek”. Számos tisztségben bizonyíthatta a császár által megtapasztalt rátermettségét: 1777 és 1782 között országos főbiztos,⁶² majd 1783-ban a rendek elnökeként (*statum praesidens*) jelöli őt a hivatalnoklista. 1787-től a nyugdíjba vonult Teleki Károly helyett újabb poszton találjuk, mint a kincstartóság elnöke működött.⁶³ Ezen minőségében figyelemre méltó kivételt jelent, mivel a listákat megvizsgálva úgy tűnik, mindaddig csakis katolikusok dolgozhattak a *Thesaurariatus*-ban és a bányaugygnél.

Az első találkozáskor még igen ifjú (mindössze 27 éves) fiatalember, Bánffy György is egyre magasabb pozíciókat szerzett meg. 1781. október 10-től az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosává (ideiglenes elnökévé) lépett elő,⁶⁴ majd az egyesített erdélyi–magyar kancelláriában ő lett az alkancellár. 1787-től haláláig, 1822-ig a legmagasabb erdélyi hivatal, a gubernátor tisztjét töltötte be.⁶⁵ 1773-ban a gróf II. József véleménye szerint „egy fiatal, nagyon fiatal ember, azonban tehetséges és dolgozó [...], csak kissé öntelt, és rossz főnök irányítása alatt könnyen teljesen elromolhat [...]”⁶⁶

Több tehetségesnek ítélt hivatalnok később már nem szolgálhatta a császárt: Kendeffy Elek további hivatalviselése és felemelkedése 1782. évi elhunya miatt megakadt.⁶⁷

Az 1774-ben bekövetkezett erdélyi tisztújítás váltást jelent a nagyfejedelemség addigi kormányzásában, és ebben talán a társuralkodó hatását érezhetjük. A kulcspozíciókat nem Bécsből „odaerőszakolt” külföldiek töltötték be, hanem az alkalmasnak mutakozó helyiek közül választották ki. Megállapítható, hogy ők azonosak a II. József dicsérte személyekkel, és úgy véljük, nem meglepő, hogy II. József egyeduralkodása során is további vezető posztokat töltöttek be.

1784-ben, az új erdélyi vármegyék megszervezésekor újabb változásokat, és az 1773-ban jellemzett alkalmas hivatalnokok térnyerését figyelhetjük meg. II. József a rendkívül széttagolt Erdély többé-kevésbé egységes méretű, 11 vármegyére osztásának irányítását Bánffy Farkasra bízta. Ez a tény is bizonyítja, a tiz évvel koráb-

61 MOL F 46 Ügyiratok 1787/4160. Uralkodói rendelet, 1787. március 15.

62 MOL B 2 Acta gen. 1777/1221. Mária Terézia *Handbillet*-je Reischach grófhhoz, 1777. július 16., és tényleges kinevezése: uo. 1778/1226. 1778. szeptember 11.

63 Kinevezése: MOL F 46 Ügyiratok 1787/4160. Uralkodói rendelet, 1787. március 15.

64 MOL B 22 Liber juramentorum pag. 12., 19. és MOL B 2 Acta gen. 1781/1628.

65 Kinevezése: MOL F 46 Ügyiratok 1787/4160. Uralkodói rendelet, 1787. március 15.

66 Hofreiscn 8. fol. 1039r.

67 *Rettegi*, 420. p.

ban megismert fiatal hivatalnok beváltotta II. József hozzáfűzött reményeit, és úgy tűnik, sikerült megnyerni a csavaros beszédű református grófort, aki a császár reformjainak támogatója lett. A divízióban Rettegi emlékiratai szerint más, II. József által már korábban megismert személyek is részt vettek, így a megdicsért Kemény Farkas, és a szászok közül ügyesnek talált Friedrich Salmen, bár szerinte „azoknak semmi szavok nem volt, hanem csak Bánffy Farkas volt a factotum”.⁶⁸ Az összevont megyék és székek élére számos esetben az ezt megelőzően is főispáni tisztelet viselők kerültek. Két vármegye élére addig kevésbé magas posztot betöltő, sőt még csak nem is főnemes hivatalnokokat neveztek ki. II. József mindkettőjüket 1773-ban ismerte meg, de ez az előreléptetés még így is meglepő. Az uralkodó a Guberniumban titkárként, illetőleg lajstromozóként alkalmazott Michael Ahlefeldet és Andreas Rosenfeldet helyezte a szászok által lakott székek területén szervezett vármegyék élére. (Andreas Rosenfeldnek a később uralkodók is bizalmat szavaztak. 1791-től az Erdélyi Udvari Kancellária tanácsosa lett,⁶⁹ majd 1795-től országos főbiztosként tevékenykedett.) II. József a többi vármegye vezetését leginkább a már bevált, tehetségüket és hűségüket bizonyító főispánokra bízta. Így kapott (1774-től kezdve folyamatosan) továbbra is főispáni széket Bornemissza János (Hunyad vármegye), Teleki Ádám (Kolozs vármegye), Kornis Zsigmond (Közép-Szolnok, Kraszna vármegye és a kővári kerület), valamint Kemény Simon (Alsó-Fehér vármegye) és Halmágyi István (Háromszék vármegye).

A császár nem csak előreléptetett. Nyugdíjazott olyanokat is, akikről 1773. évi utazása befejeztével elismerően nyilatkozott, vagy akik az 1774-ben történt személycserék során jutattak magasabb posztra, és már egy évtizede igazgatták a rájuk bízott területet. A ránk maradt források szűkszavú indoklást tartalmaznak: szolgálataik elismerésével nyugdíjba küldték Csikszék vezetőjét, Henter Ferencet, Kemény Pált, akit 1775-től a kővári kerület kapitánya volt, és Huszár Sándort, akit 1774-ben állítottak Aranyosszék élére.⁷⁰

1786-ban Erdélyben is sor került a nagyobb területi egységek, a kerületek kialakítására. Ez alkalommal sem figyelhetünk meg újabb váltást,⁷¹ a három (a fogarasi, a szebeni és a kolozsvári) kerület élére már az 1773. évi listában felsorolt ismerős hivatalnokok: Bruckenthal Mihály, Kemény Farkas, és Teleki Ádám kerültek.⁷²

---

68 Uo. 426. p.

69 MOL B 22 Liber juramentorum pag. 12., 19. 1791. március 5.

70 Az 1784. évi változásokról szóló uralkodói rendelet: MOL B 2 Acta gen. 1784/1311. 1784. július 17.

71 Az előkészítési dokumentumok, javaslatok, véleményezések: MOL B 2 Acta gen. 1786/535.

72 Vö. *Trócsányi Zsolt*: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Bp., 1973. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 5.) 689–690. p.

Tanulságos talán néhány olyan hivatalnok nevét is felsorolni, akik ezúttal kimaradtak az újabb posztokból: Teleki Károly (egészségi állapota miatt), Daniel István, a már 16 évvel korábban is idősnek számító Michael Hutterm és Stephan Hannenheim.

Véleményünk szerint a társuralkodó által összeállított lista és a változtatások bemutatásával láthatóvá vált, milyen hivatalnok-típus állt közel II. Józsefhez. Személyes benyomása meghatározó volt, a kialakított képen kevésbé változtatott. Aki nek bizalmat szavazott, azok éveken keresztül szolgálták a monarchiát. Az éles szemmel kiválasztott, tehetséges, személyes ismerőssé vált hivatalnokok beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, és elfogadták a társ-, majd egyeduralkodó újításait és reformjait — ehhez persze az is szükséges volt, hogy megfelelő életkorban őket helyezték megfelelő posztokra.

FÜGGELÉK

*„Az Erdélyben hivatalnokoskodó guberniumi és kincstartósági tanácsosok, továbbá a főispánok, és a királybírók titkok listája, amennyire kiismerhettem őket”
(1773)*

Geheime Liste
über die in Siebenbürgen angestellte Gubernial und Thesaurariats-Räthe,
wie auch Obergespänne, Königsrichter,
so wie ich sie hatte ausnehmen können⁷³

Bischof Manzador:⁷⁴ Ist er vor drey Wochen nacher Hermannstadt gekom[m]en, er kann schier noch nichts von den Geschäften wissen; er sagt mir selbst, daß er von dem Com[m]andanten in Carlsburg die mehreste Imformation bekom[m]en habe. Er mag ein guter Geistlicher seyn, von seinen Predigten⁷⁵ wird man sich, glaube

73 A listát már közölték: *Khevenhüller-Metsch, Rudolf Schlitter, Hanns*: Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch. 7. köt. (1770–1773) Wien–Leipzig, 1925. 447–451. p. A szövegből két jellemzés kimaradt, amit itt is pótlók. Vö. *Kulcsár Krisztina*: II. József utazásai a Szent Korona országaiban (1768–1773). In: *Sic Itur Ad Astra* 8. (1994) 1–2. sz. 84–101. itt 93. p.

74 Pius Manzador (1706–1774). Elhunytára: *Rettegi*, 336. p.

75 A püspök híres prédikációiról és beszédeiről: *Temesváry*, Manzador Pius i. m. 215–242.; 216, 226–242. p.

ich, mehr erinnern, als von seinen als Dioecesanus in Zukunft getroffenen Anstalten, es ist zu glauben, daß ihn die Jesuiten leiten werden.

Nicolaus Bethlen⁷⁶ Thesaurarius und anjetzo Praeses des Gubernii: Von diesem könnte ich nichts anderes sagen, als daß, so viel als ich aus seinem Discurs und Handlungen habe abnehmen können, er nichts als ein guter Mann ist, welcher aber zu einer Direction gar nicht aufgeleget ist, er kann noch reden, noch schreiben, und dessen Unthätigkeit ist von jedermann bekannt, wie auch, daß sein Secretarius Strohmayr⁷⁷ alles macht, und ihn unterschreiben macht, was er nur will.

Graf Gabriel Haller⁷⁸ ist einer von diesen Männern, der zwar General und Gubernial-Rath ist, von welchem man aber vielleicht nie gewußt hätte, daß er den Erdboden beschweret, wenn er nicht des Grafen Krasalkovics Tochter⁷⁹, so eine hübsche und artige Frau ist, geeheliget hätte.

Graf Ladislaus Teleki⁸⁰ Ist ein alter Mann, der denen National-Prejugés unendlich zugethan ist, so eine kleine Routine von Geschäften hat, von Reformirten so zu sagen der Pabst, ein abgeschwornener Feind von allen Neuigkeiten, und besonders von Sachsen. Es wäre erwünschlich, daß die hier vorausgenannten mit Bändern oder Rescripten, enfin auf ein oder die andere Art hinwegkömmen, da sie wahrlich untüchtig sind.

Johann Graf Nemes⁸¹ zugleich Ober-Provincial-Com[m]issarius: Ist ein Mann in besten Jahren, dem einstimmig ganz Siebenbürgen, Witz, Scharfsichtigkeit, auch Einsicht, Talenten, und Fähigkeiten zumuthet, aber auch eben so einstimmig alle von allen Partheyen schier so viel übles Herz, unredliche Denkungs-Art, Falschheit, und besonders Interesse zuschreibt; so viel ich ihn habe ausnehmen können, habe ich in keiner Sache eines aufrichtigen Gemüths gefunden, und alle seine Reden waren auf Schrauben gesetzt, wie er darin auch allerhand kleine Mitteln suchte, ohne die kindischen zu vernachlässigen, um mich einzunehmen, oder auszunehmen. Er führet einen Staat, der über seine Kräften ist, da seine Einkünften gar nicht groß; In der Stelle als Provincial-Com[m]issarius leitet er dem Militar alle nur mögliche Assistenz. Über einen solchen Mann, dessen Ruf auf diese Art im Land allgemein ist, muß ich allein Euer Mayestät überlassen, zu entschliessen, in wie weit selber zu gebrauchen ist.

---

76 Bethlen Miklós (1720 körül–1781).

77 Anton Stromayer, 1773-ban a Thesaurarius titkára.

78 Haller Gábor (?–1776 körül). Elhunytára: *Rettegi*, 363. p.

79 Grassalkovich Antal lányát, Grassalkovich Annát.

80 Telcki László (1710–1778). Elhunytára: *Rettegi*, 387. p.

81 Nemes János (?–1793).

Wolfgang Banffi:⁸² Ist ein Mann, dem alle Leute noch mehr Einsicht, und Geschicklichkeit, wie auch Kenntnissen zumuthen, als dem vorhergehenden. Einige wollen zwar behaupten, daß er auch Intriguen aber verhöhlter, unter der Decken läge, noch ist es nicht ofenbar, er ist reformirt, und man braucht nur mit ihm zu reden, und ihn referiren zu hören, um zu sehen, daß er ein Mann ist, der Kännntniß von Geschäften, deren Leitung, wie auch die Mäßigung seiner selbst besitzt. Es ist sicher, daß dieser Mann, wann er will, zu Euer Mayestät Dienst sehr vieles beytragen kann, und auch sehr gut zu gebrauchen ist; Aber so wenig aufrichtig, daß alle Wörter von ihm auf Schrauben gesetzt sind, und ein wahrer sogennter Jesuiter ist, gänzlich mit dem Nemes verbunden, und en Consequence mit der sächsischen Partie, wie auch dem Brukenenthal in geheimer Correspondenz.

Baron Möringer:⁸³ Ist ein schon cassirter Mann, dem es aber nicht an guten Willen, und an einigen Kenntnißen, aber an Kräften des Geists und des Leibs schon fehlet.

Graf Kornis:⁸⁴ Ist ein Mann, dem beide Theile, und ganz Siebenbürgen das Lob eines billigen, grundehrlichen, arbeitsamen und einsichtigen Manns geben. Er ist Catholisch, hat Talenten, und sehr viel Redlichkeit. Dieser Mann ist sicher einer von den besten, so in Siebenbürgen Hofnung von sich geben, besonders unter den Catholischen, und noch in besten Jahren, doch etwas hitzig.

Graf Kemeny:⁸⁵ Ist ein junger Mann, der sich Mühe giebt, Wissenschaft und Fleiß hat, und nicht ohne Talenten ist. Man muthet ihm auch ein redliches und billiges Gemüth zu, wird einen tüchtigen Diener von Euer Mayestät abgeben können. Ist aber noch nicht so weit gekommen, als Graf Kornis.

Michael Huttern: Ein Sachs, ist ein Mann, dem es so gründlichen Kenntnissen gar nicht fehlet, und welcher von den verflossenen Zeiten Kännntnißen zu haben scheint, anjetzo aber anfangt schon in seiner Gesundheit gebrechlich zu werden. Er passiret in Sachen, die seine Nation angehen, vor sehr partialisch, und von alten Prejugés noch eingenom[m]en, sonsten fein und etwas achselträgerisch.

Bausnern⁸⁶ Comes Nationis: Ist ein kränklicher Mann, der sehr am Podagra leidet, der aber die allerübleste Reputation bey seiner ganzen Nation, und schier bey allen Leuten hat, daß er sehr interessirt, und bey allen Ausarbeitungen sehr faul seye.

---

82 Bánffy Farkas (1724 körül–1794).

83 Lambert Möringer.

84 Kornis Mihály (1738–1782).

85 Kemény Farkas (1741–1805).

86 Samuel Bausnern.

Die Secretarien

Hannenheim:⁸⁷ Ist ein alter Mann, der cassirt, aber viele Kenntnissen, und Experienzen hat.

Mitschke:⁸⁸ Soll ein guter ehrlicher Mann seyn, aber nichts weiters.

Rosenfeld⁸⁹–Alfeld⁹⁰ und Bruckenthal:⁹¹ junge Leute, die sich appliciren, gute Studien haben und Hofnung von sich geben.

Molnar:⁹² ist von Graf Auersperg erst gemacht worden, als seine Creatur. In Juridicis erfahren.

Thesaurariat

Graf Bethlen: schon gesagt.

Graf Banffi:⁹³ ein junger, und sehr junger Mensch, der aber Talenten und Arbeitsamkeit hat, man leist ihm darüber Gerechtigkeit, allein etwas einbilderisch, und kann, wenn er nicht einen guten Chef bekom[m]t, der ihn leitet, leicht auf beständig verdorben werden, sehr decisiv und predominant, er ist ältester Rath anjetzo, und praesidiret schier allezeit, das ist für ihn sehr übel.

Bornemissa:⁹⁴ Ist ein guter junger Mann, der einige Studien hat, auch Application, aber keinen Geist.

Balo:⁹⁵ Ist ein gelehrter Mann, der vielen Eifer, und Fleiß hat, aber zu fanatisch, wann was gegen die Sachsen, oder die Religion ist, sonsten einen pedantischen Vortrag.

Beyschlag:⁹⁶ Ist vor 14 Tagen erst angekom[m]en, scheint ein stiller Mann zu seyn, das feste ist, daß er Ungarisch und Latein gut redet.

Winckler:⁹⁷ Ist ein gebrechlicher alter Mann, der auf seine Gedächtniß von alten Zeiten, und seine Redlichkeit vieles bauet, ist nicht mehr als vor einen Emeritum anzusehen.

---

87 Stephan Hannenheim.

88 Miske József.

89 Andreas Rosenfeld.

90 Michael Ahlefeld.

91 Michael Bruckenthal.

92 Molnár József.

93 Bánffy György (1747–1822).

94 Bornemissza János.

95 Baló József.

96 Ignaz Beyschlag.

97 Werner von Winckler.

Eder⁹⁸ von Bergweesen: Der einzige ist ein guter Mann, der vielleicht von unterirdischen, von dem ich nicht urtheilen kann, mehrere Kenntnissen hat, als von dem oberirdischen, in welchen er voller guten Willen, aber schwach zu seyn scheint.

Feichtel⁹⁹: Buchhalter, ist ein geschickter Mensch.

Gall¹⁰⁰ Causarum Director: scheint seine Jura zu verstehen, passiret aber vor etwas faul.

Comitats Ober-Gespans

Graf Paul Haller¹⁰¹ im Albenser [Comitat]: Ist ein Mann, der zu einem so grossen das ganze Land durchschneidenden Comitat, gar nicht gemacht ist, er ist auch vor einen Lunaticum von jedermann angesehen, kurz untüchtig zu dem Dienst, den er vertritt, und ist das Amt zu bedauern, was ihm anvertrauet worden.

Graf Ludwig Kalnocky¹⁰² im Thordaer: Ist ein junger Mensch, der vielleicht guten Willen hat, aber dem Gott die Talente zu einem solchen Amt noch gegeben hat, noch jemals zu erhalten Hofnung läßt. Seine Heurath hat ihm diese Gnade bewürcket, und er läßt sich gänzlich durch den Notarius vom Comitat¹⁰³ führen.

Graf Dionysius Banffy¹⁰⁴ im Colosser: Ist ein Mann, den die Gesundheit anjetzo völlig verläßt, es fehlt ihm nicht an Witz, aber Verstand führet seinen Geist nicht, und in moralischen Sitten gebricht es ihm auch. Diese sind die drey größten Comitater Siebenbürgens, die sich in solchen Händen befinden.

Graf Anton Haller¹⁰⁵, Küküllö Administrator: hat in dem Theresiano¹⁰⁶ studirt, aber es erscheinen keine Vestigia mehr davon, er ist sonsten fleißig, und scheint auch nicht ungeschickt zu seyn, aber schon recht verwildet.

Graf Paul Teleky¹⁰⁷ im Dobokaer: Scheinet, so viel ich ihn habe ausnehmen können, ein guter Mann zu seyn, nichts aber ausnehmendes.

Graf Carl Teleky¹⁰⁸ Szolnock interior: Ist ein Mann, der von der größten Reputation in Siebenbürgen ist, alle Leute leisten ihm die Gerechtigkeit wegen

98 Carl Friedrich Eder.

99 Neve helyesen: Honorius Feichtel.

100 Gall János Antal.

101 Haller Pál (1722 körül–1793).

102 Kálnoky Lajos.

103 Jósza György, II. József hivatalosan kijelölt Torda vármegyei kisércője.

104 Bánffy Dénes (1723–1780).

105 Haller Antal (?–1796).

106 A Bécsben 1746 óta működő Collegium Regium Theresianum Societati Jesu-ban.

107 Telcki Pál (1719–1773).

108 Telcki Károly.

seiner redlichen Gedenkungsart und Fähigkeit, wie auch Einsicht, das einzige, was ich bey selbem gefunden, ist, daß er schon gar zu sehr von der Welt sich abgesondert, und gar zu ascetisch, und gewißen ängstlich, auch die Geschäften ansiehet; sonst ist es ein Mann, der gewiß fähig wäre zu allem, wo man ihn gebrauchen wollte, er ist Cartholisch.

Baron Wolfgang Wesselenyi¹⁰⁹ im Szolnock mediocri: Mag ein guter noch junger Mensch sey, dem aber wenigstens dem äusserlichen nach, die Natur nicht viel Eigenschaften gegeben hat.

Graf Alexi Kendeffi¹¹⁰ im Hunyader: Ist ein Mann, der in den äusserlichen, und auch in seiner Sprache sich gar nicht vortheilhaft vorstellt, aber wann man mit ihm von Geschäften etwas länger redet, so siehet man, daß es ein Mann ist, der gründlich ist, und der ehrlich denket. Nur etwas zu gut soll er seyn..

Paul Hollaki¹¹¹ im Zarander: Ist von der gemeinen Art deren Menschen, von denen man nicht viel gutes, und nicht viel böses sagen kann, er ist ein alter Mann, der nicht viel excolirt ist.

Graf Adam Teleki¹¹² im Kövarer District: Ist noch ein etwas junger, aber nicht ohne Fähigkeit, und Talenten scheinender Mann, der glaube ich nicht übel studiret hat.

Baron Franciscus Bánffy¹¹³ im Krasznaer District: Soll ein alter Man schon seyn, ich habe ihn aber nicht gesehen.

Fogaraser District: vacat.

In Szeckler Stühlen

Baron Steph. Daniel¹¹⁴ in Udvarhely und Bardotz: Den alten so ein 90 jähriger Mann ist, habe ich nicht gesehen, und sein Sohn,¹¹⁵ der anjetzo Administrator, dieser mag ein guter Mann seyn, scheineth aber von dem Dienst und seinem Stuhl nicht viel zu wissen, wie auch wenig Application zu haben.

Baron Anton Domokos¹¹⁶ in Marosser Stuhl: Ist schon ein alter gebrechlicher Mann, der dem Werk vorzustehen nicht recht mehr gewachsen scheint.

---

109 Wessclényi Farkas (1743–1811).

110 Kendeffy Elck (1740–1783).

111 Hollaki Pál (1710 körül–?).

112 Teleki Ádám (1740–1792).

113 Bánffy Ferenc (1695–1773).

114 Id. Daniel István (1684–1774. március 24.) *Benkő József*: Transsilvania specialis. 2. köt. Bukarest–Kolozsvár, 1999. 80. p.

115 Ifj. Daniel István (1724–1788).

116 Domokos Antal.

Baron Emerich Mitschke¹¹⁷ im Aranyos: Ist ein so gebrechlicher Mensch, welcher zugleich so besondere Eigenschaften hat, daß ich ihn mehr vor kindisch, und einen halben Narren halte. Er gehet herum mit einem grossen Kreuz auf der Brust hangend, und theilt aller Orten Kreuz an.

Baron Franz Henter¹¹⁸ in Haromzeck: Ist ein Mann in besten Jahren der Fähigkeit, Witz, und Talenten hat, allein man will ihn eines bösen Gemüts und einer sehr unwahrhaften Redens- und Handlungs-Art beschuldigen, seine Art sich auszudrücken ist auch theils violent, theils politisch.

Baron Adam Henter¹¹⁹ in Csick und filial Stühlen: Ist schon alt, und kann sich nicht wohl ausdrücken mit der Sprache, wie er auch nicht vielen Witzes, sondern mehr für materialische Arbeiten zu seyn scheint.

Sächsische Stühle

Samuel Bausnern Comes Nationis: Ist schon oben beschrieben worden.

Honnomann¹²⁰ Bürgermeister in Hermannstadt¹²¹: Ist ein Mann, dem man Geschicklichkeit, und auch Arbeitsamkeit beygelegt, welcher aber in hiesigen Magistrat die Sachen noch nicht auf den Fuß gebracht hat, wie es wohl erwünschlich, und nothwendig wäre. Er ist etwas leichtsinnig, und wird ihm auch einige üble Art vorgeworfen.

Schobeln¹²² Burgermeister in Cronstadt¹²³: Ist ein Mann der Kopf hat, und der die Wirthschaft allda in guten Stand gesetzt, er ist aber auch gut unterstützt von einigen geschickten Leuten im Magistrat, und besonders von einem gewißen Fronius¹²⁴, den ich vielleicht vor einen der allgeschicktesten zu kennen die Gelegenheit gehabt habe.

Georg Schell in Schaesburg¹²⁵: Ist ein dicker Mann, von dem ich glaube, daß er die Jura wohl versteht, sonst aber glaube ich nicht viel.

---

117 Miske Imre (1695 körül–1774). Rettégi György kétszer is említi halálát, 1771-ben, majd 1774-ben. Mivel II. József utazása alatt találkozott Miskével, valószínűsíthető, hogy az 1774. évi dátum a helyes.

118 Henter Ferenc (1732–1788 körül).

119 Henter Ádám.

120 Johann Honnomann.

121 Nagyszombat, Hermannstadt (Sibiu, Románia).

122 Joseph-Traugott Schobel von Schobeln.

123 Brassó, Cronstadt (Braşov, Románia).

124 Michael Fronius, 1773-ban Brassó szcenátora.

125 Segesvár, Schässburg (Sighişoara, Románia).

Michael Han[n]enheim Königsrichter in Schaesburg: Scheinet mir ein etwas alter, aber nicht unerfahrener Mann zu seyn.

Andreas Han[n]enheim Bürgermeister in Mediasch¹²⁶: Scheinet schon etwas gebrechlich. Der Notarius Haydendorf¹²⁷ herentgegen scheint ausnehmend geschickt zu seyn.

Friedrich von Straussenburg projudex zu Bistritz¹²⁸: Ist ein vernünftiger aber sehr kränklicher Mann, welcher mir Verstand zu haben, und aufrichtig, wie auch ehrlich zu reden scheint.

Andreas Welter Königsrichter in Mühlenbach¹²⁹: Ist ein Mann der Einsehen, Verstand und Fähigkeit hat, nur sagt man, daß er etwas zu hitzig wäre.

Martin Rheder Königl. Richter in Reißmarkt¹³⁰: Scheinet ein Mann zu seyn, der einiges Einsehen, aber zu Neuerungen zu vielen Hang.

Fridrich Salmen¹³¹ K. R. in Großschenck¹³²: Ist ein Mann, der Kopf und Kenntnißen zu haben scheint, wie ich ihn auch unter die Zahl der geschickteren zu rechnen glaube.

Andreas Glatz K. R. in Reps¹³³: Ist ein stiller forchtsamer Mann, der nicht viel Kenntnißen, noch besondere Talenten zu haben scheint.

Johann Kissling K. R. in Löschkirch¹³⁴: Ist noch ein junger Mann, der voller Feuer scheint, und dem es an Talenten nicht gebricht, aber etwas noch zu hitzig ist.

Daniel Montsch in Szasvaross¹³⁵: Diesen habe ich gar nicht gesehen, weil ich zu geschwind vorbeý gereiset bin.

Schwalm Revisor: Scheinet ein sehr geschickter Mensch in Rechnungsweesen zu seyn, und das Land hier ziemlich gut zu kennen.

Pyge¹³⁶ General Perceptor: Soll ein sehr ehrlicher Mann seyn, und scheint nicht ungeschickt zu seyn.

---

126 Medgyes, Mediasch (Mediaş, Románia).

127 Michael Conrad Heidendorf.

128 Beszterce, Bistritz, Nösen (Bistriţa, Románia).

129 Szászsebes, Mühlenbach (Sebeş, Románia).

130 Szerdahely, Reissmarkt (Miercurea Sibiului, Románia).

131 Friedrich Salmen (1726–1787).

132 Nagysink, Gross-Schenk (Cincu, Románia).

133 Kóhalom, Reps (Rupca, Románia).

134 Újegyház, Leschkirch (Nocrich, Románia).

135 Szászváros, Bros (Oraştie, Románia).

136 Valószínűleg Bigyc János Demeter.